

KAZAK LİDERİ ALİHAN BÖKEYHAN'IN DÜŞÜNCE DÜNYASI VE “ALAŞ İDEALİ” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 Elif Başkurt GÜRBÜZ^a

Öz

Alihan Bökeyhan, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Kazak siyasetine yön veren tarihî bir şahsiyettir. Çarlık rejiminin sömürgeci politikalarının en yoğun hissedildiği dönemlerde Kazak halkının çıkarlarını savunarak ulusal bilincin oluşması için çaba göstermiştir. Rusya üniversitelerinde eğitim alması, Marksist-Sosyalist fikir akımlarına ilgi duymasına ve ihtilâlcî düşüncelere sahip farklı çevrelere girmesine imkân sağlamıştır. Gençliğinden itibaren çeşitli Rus gazete ve dergilerinde yazıları yayımlanmıştır. Rusya'daki ihtilâl hareketleri sonrasında *Alaş* adı verilen Kazak ulusal bağımsızlık hareketine liderlik etmiştir. 1905 İhtilâli ile beraber oluşan özgürlük ortamında Kazak aydınları ile birlikte *Kazak* gazetesinde sosyo-politik içerikli yazılarıyla halkı bilinçlendirmeyi amaçlayarak Kazak millî kimliğinin oluşmasında tarihî bir rol oynamıştır. 1917 İhtilâli sonrasında Alaş Orda Özerk Hükümeti'nin başkanı seçilmiştir. Rusya'da gerçekleşen İç Savaş yıllarında Başkurt ve Sibirya hükümetleri ile iş birliği yaparak milis güçleri oluşturmayı başarmıştır. İç Savaş devam ederken Beyaz Ordu ve Kızıl Ordu tarafları ile diplomatik temasları sonucunda Kazak siyasetçisi olarak önemli kararlar almak zorunda kalmıştır. Bolşeviklerin galip gelerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'ni kurduğu dönemde Moskova'da geçirdiği sürgün yıllarında dahi Kazak halkı için mücadele etmiştir. Stalin'in emriyle gerçekleşen trajik ölümüne kadar gerek gazete ve dergilerde yayımlanan makaleleri gerekse bilimsel çalışmaları ile halkına hizmet etmeye devam etmiştir. Makalede Alihan Bökeyhan'ın ideolojik fikirlerinin oluşumunda etkili olan şahsiyetlerle ilişkisi, St. Petersburg Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda şekillenen dünya görüşü ve Rusya'da gerçekleşen önemli siyasi değişikliklerle beraber düşünce dünyasının değişimindeki tüm evreleri incelenecektir. Bununla birlikte Bökeyhan'ın Kazak cedit hareketindeki rolü, Rus mason örgütü ile temasları, Batıcı-Türkçü tartışmalarının yapıldığı aydınlanma döneminde Rusya Türkleri arasındaki yeri ve Alihan'ın birlik ruhunu temsil eden “Alaş ideali” değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Rusya, Alihan Bökeyhan, Kazak ceditçiliği, Rus elitleri, Millî kimlik, Alaş ideali.

^a Uzman, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, elifbaskurtgurbuz@gmail.com

AN EVALUATION OF KAZAKH LEADER ALIKHAN BOKEIKHAN'S WORLDVIEW AND THE “ALASH IDEAL”

Abstract

Alikhan Bokeikhan is a historical figure who shaped Kazakh politics in the late 19th and early 20th centuries. During a period when the colonial policies of the Tsarist regime were felt most acutely, he advocated for the interests of the Kazakh people. He worked towards the formation of national consciousness. His education at Russian universities provided him with the opportunity to engage with Marxist-socialist ideologies and enter revolutionary circles with diverse political thoughts. From his youth, he had articles published in various Russian newspapers and journals. After the revolutionary movements in Russia, he led the Kazakh national independence movement, known as “Alash.” In the environment of freedom that emerged after the 1905 Revolution, he, along with Kazakh intellectuals, played a historic role in raising public awareness and contributing to the formation of Kazakh national identity through socio-political articles published in the “Kazakh” newspaper. Following the 1917 Revolution, he was elected as the president of the Alash Orda Autonomous Government. During the Russian Civil War, he succeeded in forming militia forces through cooperation with the Bashkort and Siberian governments. While the Civil War continued, he had to make critical decisions as a Kazakh politician due to diplomatic contacts with both the White and Red Army factions. Even during his years of exile in Moscow, after the Bolsheviks triumphed and established the Soviet Socialist Republics, he continued his struggle for the advancement of the Kazakh people. Until his tragic death, ordered by Stalin, he remained dedicated to serving his people through his articles published in newspapers and journals, as well as his scientific works. This paper will examine the figures who influenced the formation of Alikhan Bokeikhan's ideological ideas, the worldview that shaped during his years at St. Petersburg University, and the changes in his intellectual outlook following the significant political changes in Russia. Additionally, it will explore Alikhan's role in the Kazakh Jadid movement, his connections with the Russian Masonic organization, his place among the Russian Turks during the Enlightenment period marked by Westernization and Turkism debates, and his ideal of unity represented by the “Alash ideal.”

Keywords: Russia, Alikhan Bokeikhan, Kazakh jadidism, Russian elites, National identity, Alash ideal.

ОЦЕНКА МИРОВОЗЗРЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЛИДЕРА АЛИХАНА БУКЕЙХАНА И «АЛАШСКОГО ИДЕАЛА»

Аннотация

Алихан Букейханов — историческая фигура, оказавшая влияние на казахскую политику в конце XIX и начале XX века. В период, когда колониальные политики царского режима ощущались наиболее остро, он защищал интересы казахского народа и активно работал над формированием национального сознания. Его образование в российских университетах дало ему возможность познакомиться с марксистско-социалистическими идеологиями и войти в революционные круги, исповедующие различные политические взгляды. С юности он публиковал статьи в различных

российских газетах и журналах. После революционных движений в России он возглавил казахское национальное движение за независимость, известное как «Алаш». В условиях свободы, возникших после революции 1905 года, он вместе с казахскими интеллигентами сыграл историческую роль в повышении общественного сознания и внес значительный вклад в формирование казахской национальной идентичности через социально-политические статьи, опубликованные в газете «Казах». После революции 1917 года он был избран председателем автономного правительства Алаш-Орда. Во время Гражданской войны в России ему удалось создать ополченческие силы благодаря сотрудничеству с Башкирским и Сибирским правительствами. В условиях военного противостояния он был вынужден принимать важные решения как казахский политик, вступив в политические переговоры как с белой, так и с красной армиями. В период вынужденного пребывания в Москве, после победы большевиков и установления советской власти, он продолжал борьбу за будущее казахского народа. Даже после прихода к власти Сталина и вплоть до своей трагической смерти по причине репрессий, он оставался верен своему народу, продолжая служить ему через публикации в газетах и журналах, а также через научную деятельность. В данной статье будет рассмотрено влияние тех личностей, которые сыграли роль в формировании идеологических взглядов Алихана Букейханова, мировоззрение, которое сформировалось в годы его учебы в Санкт-Петербургском университете, а также изменения в его интеллектуальной картине мира на фоне значительных политических изменений в России. Кроме того, будет исследована роль Алихана в казахском джадидистском движении, предполагаемые связи с российскими масонскими кругами, его место среди тюркских народов России в эпоху Просвещения, отмеченную дискуссиями о западничестве и тюркизме, а также идеал единства, воплощаемый в «Алашском идеале».

Ключевые слова: Россия, Алихан Букейханов, казахский джадидизм, русская элита, национальная идентичность, идеал Алаш.

Giriş

20. yüzyılın başlarında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz, I. Dünya Savaşı, ihtilâl hareketleri ve İç Savaş, imparatorluğun sonunu getirdi. Yeni oluşan özgürlük ortamında, basın faaliyetlerinin yaygınlaşması ile ulusal bağımsızlıklarını elde etmek isteyen Rusya içerisindeki Müslüman halklar, yenilikçi (ceditçi) hareketin etkisi ile kültürel bir devrim gerçekleştirdi. Çarlık Hükümeti dağılmadan önceki yıllarda farklı ideolojik fikirlerin etkisinde kalan Alihan Bökeyhan gibi aydınlar, ihtilâl yıllarında, toplumsal ve siyasi hayatın canlanması ile bütün süreçlerin aktif katılımcısı olarak siyasî biyografilerini şekillendirdi. Alihan Bökeyhan, Çarlık rejiminin sömürgeci politikalarına karşı Kazak halkının çıkarlarını savunarak ulusal bilincin oluşmasına öncülük etmiştir. Bökeyhan'ın ideolojik fikirleri ve siyasî mücadelesi, Rusya'daki sosyalist ve ihtilâlcilerle iç içe geçmiş, farklı aydın çevrelerinin etkisi ve yeni fikir akımları ile şekillenmiştir. Bu çalışmanın temel iddiası, Alihan Bökeyhan'ın Kazak cedit hareketi içindeki konumunu ve Rusya'da eğitim aldığı dönemde edindiği fikirlerin, Kazak millî kimliğinin oluşumundaki etkisini kapsamlı biçimde analiz ederek, onun "Alaş ideali"nin oluşumundaki öncü rolünü

ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Bökeyhan'ın ideolojik bakış açısının şekillenmesinde etkili olan siyasî, sosyal ve kültürel etkenler tarihsel verilerle ele alınacak ve Kazak ulusal hareketindeki yeri değerlendirilecektir.

Alihan Bökeyhan, 1866 yılında Semey vilayetinin Karkaralı ilçesinde bulunan Tokıraın Nehri yakınlarında bir köyde dünyaya geldi. Geleneksel bir şekilde ilk eğitimini köydeki Tatar hocası Zariyev'den aldı. Daha sonra Rusça öğrenmesi için başka bir Tatar molların yanına yerleştirildi. Burada derslerini yarıda bırakan Alihan, yatılı okula geçerek eğitimine Karkaralı Zanaat Okulu'nda devam etti. Başarılı bir öğrenci olduğu için kendisini fark eden Genel Vali Kolpakovski'nin yardımıyla Omsk Teknik Okulu'na girdi. Üniversite eğitimini ise dönemin başkenti St. Petersburg'da Orman Enstitüsü'nde tamamladı.¹ Alihan, teknik okulu bitirmeden hemen önce "Nurmuhammed" olan soyadının değiştirilmesi için kendi isteğiyle talepte bulunmuştu. Bu talebi ancak 1890 yılında üniversiteden mezun olurken yerine getirildi ve "Bökeyhan" soyadını aldı. Ailesi, Kazak Hanlığı'nda yönetici kesime ait olan "töre"² soyundan gelmekteydi. Doğumundan 50 yıl önce Bökey atası, Orta Cüz'de³ han ilan edilmişti. Ancak han atası ve daha sonra gelenlerin ani ölümlerinden sonra Çarlık Rusyası, Orta Cüzde hanlık seçimini yasakladı ve uzun yıllar devam eden geleneksel hanlık yönetimi ortadan kalkmış oldu.⁴ Alihan Bökeyhan, küçük yaşlardan itibaren devlet bütünlüğü yok edilen tarihini ve geleneklerini öğrenmeye çalıştı. Bökeyhan soyadı ile anılmak istemesi, onun ileride Kazak halkının millî kimlik inşasının temellerini atmasını sağlayacak tarih bilincine sahip olduğunu göstermektedir.

Alihan Bökeyhan'ın St. Petersburg'da üniversite yıllarında, devrimci, sosyalist ve Rus sömürgeciliğine karşı oluşturulan öğrenci gruplarına katıldığı bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir.⁵ Bu dönemde Rusya üniversitelerinde okumak için birçok Kazak genci bir araya gelerek toplantılar gerçekleştirmekteydi. Bökeyhan'ın bu yıllarda rejime karşı aktif herhangi bir faaliyeti olmasa da o, kendi halkının toplumsal ve kültürel eksikliklerini fark etmekteydi. Eğitimin halkların ilerlemesinde önemli bir faktör olduğunu anlayan Bökeyhan'ın öğrencilik yıllarında farklı düşünce akımlarına yönelmesi olağandır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra, Omsk'ta yaşadığı dönemde S. P.

¹ Sırım Bökeyhanov, *Ötken Künde Belgi Bar* (Almatı: Jibek Jolu Yayınları, 2008), 20–21.

² Kazaklarda geleneksel siyasi ve toplumsal yapının temeline bakıldığında toplum, iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Soyluların oluşturduğu sınıf ak süyek (ak kemik), soylular dışında halkın oluşturduğu sınıf ise kara süyek olarak adlandırılmıştır. Ak süyek sınıfı da kendi içerisinde; Cengizhan soyundan gelenler yani "törelere" ve soyları Hz. Muhammed'in eshabına dayanan "kojalar" (hocalar) olarak iki alt kola ayrılmıştır. Ak süyeklerden sadece törelere siyasi gücü bulunmaktaydı. Siyasette en üst katmanda yer alan hanlar, törelere seçilmekteydi. Kojalardan veya kara süyek sınıfından biri han olamazdı. Bk. İbrahim Kalkan, *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822-1920)* (İstanbul: Arayış Yayınları, 2013), 84.

³ Kazak halkının tarihine bakıldığında urug-boy ve onların dâhil olduğu Cüz kavramı ile karşılaşılacaktır. Geniş bir sahada yerleşen Kazaklar, hayat tarzları ve yaşadıkları mekâna göre Ulu, Orta ve Küçük Cüz (sağ, sol, merkez) olarak idare edilmiştir. Ulu Cüz, Kazakların güney doğu bölgesinde Yedisu taraflarında Çu, Talas ve İli ırmakları boyunca uzanan otlaklarda, Alatav yaylalarında yaşardı. Orta Cüz, Yedisu bölgesinin hemen kuzeyinde, kışlakları; Sırderya, Karatav, Moyınkum taraflarında, yazlık otlakları; Tobıl İşim, Nura, Sarısu ırmakları boylarında ve merkezi Kazakistan bozkırlarında bulunuyordu. Küçük Cüz ise Kazakistan'ın batısında, kışlık otlakları; Sırderya ve Ural ırmaklarının aşağı yatağında, Irgız Irmağı ile Torgay dağları arasındaki bölgede, yazlık otlakları; Ural Irmağı'nın kollarında, Tobıl Irmağı'nın yukarı kısmında, Irgız Irmağı boyunca ve Mugacar dağlarında bulunuyordu. Cüzler arasında etnik bir ayrım bulunmamaktaydı. Bk. Kayyum Kesici, *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 38.

⁴ Sultan Han Jüsip Akkulu, *Alihan Bökeyhan Tulğa Tuğırı*, Tom 1 (Astana: Sariarka Yayınları, 2016), 78.

⁵ Malik Hantemiroviç Asılbekov, "Ob Evolutsii Politicheskikh Vzgl'yadov Lidera Dvijeniya Alaş Alihana Bukeyhana," *Servis v Rossii i za Rubejom* 94 (2013): 85.

Şvetsov ile beraber *Stepnoy Kray* dergisini çıkardı. Dina Amanjolova'nın aktardığına göre, devrimci fikirleri olan Şvetsov, anılarında onun Marksist görüşlere sahip, yerli halkın çıkarlarını ve haklarını destekleyen bir düşünce yapısına sahip olduğundan bahsetmiştir.⁶ Gençlik yıllarında özellikle üniversite çevrelerinde tartışılan fikir akımlarını merak etmesi, onun halkının toplumsal sorunlarına bir çözüm arayışı içinde olması ile açıklanabilir. Zaten bu fikirleri 1905 İhtilâli öncesinde evrimleşerek millî bir karaktere bürünecekti. Bu dönemde Bökeyhan, baskıcı Çarlık yönetim organlarının Kazakların eğitimini mümkün olabilecek her şekilde engellediğini ifade etmekteydi. Ona göre halkının geri kalmışlığının nedenleri arasındaki faktörlerden biri de hükümet rejimiydi.⁷ Elbette boylar şeklinde teşkilatlanmış ve coğrafi olarak izole olan Kazak toplumunda millî şuurun uyanmasının gecikmesi de çağın yeniliklerinden geri kalmaları için etkili bir nedendi. Bökeyhan'a göre ilerleme için atılacak ilk adım, eğitim alanında olmalıydı.

Çarlık hakimiyetindeki Rusya Türklerinde 19. yüzyıl sonlarında eğitimde reform çalışmalarını kapsayan bir millî uyanış hareketi gerçekleşmekteydi. Bu hareketin başında ise Alihan Bökeyhan'ın da yakından takip ettiği Kırımli İsmail Gaspıralı (1851-1914) bulunuyordu. Öyle ki Bökeyhan, onun vefatından sonra duyduğu üzüntüyü ve Türk dünyası için önemini, *Kazak* gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda dile getirdi. Makalesinde; "*Gaspıralı kendi zamanında yalnızca Rusya Müslümanlarının değil, tüm Müslüman dünyasının önemli bir şahsiyeti idi.*"⁸ diyerek kendisine saygısını sundu. Gaspıralı, modern toplumun inşası için eski usul mekteplerin yerine usul-ü cedit adı verilen daha kolay ve anlaşılır olan yeni usul eğitim reformunu okullarda uygulamaya koydu. Zaman içinde bu yeniliğe destek verenler "ceditçi" (yenilikçi) olarak adlandırılacaktı. Çarlık baskısı altındaki zor koşullarda Gaspıralı'nın amacı, etnik-millî ve dinî şuur temeli üzerinden Rusya içerisindeki Müslüman Türkleri bir araya getirmektir. Bunun için basın aracını kullanarak *Tercüman* gazetesini çıkardı. "Dilde, fikirde, işte birlik" ülküsünü Osmanlı Türkçesine yakın bir dil kullandığı *Tercüman* ile geniş kitlelere duyurmak istedi. Gaspıralı, maddî ve manevî donanım eksikliklerinden dolayı Müslüman halkların Rus hakimiyetine karşı uzlaşmacı tavır almasını zaruri görmekteydi. Reformların gerçekleşmesi için Ruslar vasıtasıyla ilerlemek gerektiği görüşüne sahipti.⁹ Ceditçilik için Rus modeli, Batı'nın temsilcisi olarak görülmekteydi.¹⁰ Ancak bu durum Batı'yı taklit etmek değil, Batı medeniyetini öğrenerek yeniliklerin millî kültüre hizmet etmesini sağlamaktı. İsmail Gaspıralı ile başlayan süreçte ceditçilik, eğitim alanının yanı sıra sosyal ve siyasi alanda yenilikleri de beraberinde getirerek bir uyanış ideolojisi haline geldi.¹¹ Rusya Müslümanlarının tamamına yayılan cedit hareketi; eğitim, din, gelenek, kadın hakları ve edebiyat gibi her alanda çağdaşlaşmayı beraberinde getirdi. Rus baskısına karşı Müslümanların tepkisi, Rusya Türklerini de içine alan Türk birliği ve İslam

⁶ Dina Amanjolova, *Na İzlome Alaş v Etnopolitičeskoj İstorii Kazahstana* (Almatı: Taymas Yayınları, 2009), 64.

⁷ Alihan Bökeyhan, "Ani Zagavarili," *İrtiş* 10 (Omsk: 1906), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulu, Tom 5 (Astana: 2018):208.

⁸ Alihan Bökeyhan, "İsmail Bek Gaspıralı," *Kazak* 80 (Orenburg: 1914), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulu, Tom 8 (Astana: 2018): 577.

⁹ Hakan Kırımli, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)* (Ankara: TTK, 2010), 41-43.

¹⁰ Alexander Bennigsen & Lemerier Quelquejay, *Stepde Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: Kent Basımevi, 1981), 30.

¹¹ Begali Kasimov, *Milli Uyanış*, çev. Fatma Açık (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009), 3.

birliği (Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm) ideallerini ortaya çıkardı.¹²

20. yüzyılın başlarında ceditçiler, Müslüman kültürel geleneğin modernleşmesini temsil eden aydın kesimi ifade etmekteydi. Türkistan’da ceditçilik faaliyetlerini araştıran bilim insanları, Rus lâik eğitimi almış Tatar ya da Kazak aydınlarını ceditçilerden ayrı “lâik entelektüeller” olarak nitelendirmektedir. Adeeb Khalid, ceditçileri kültürel değişim sağlamak için Müslüman topluma hitap eden aydınlar olarak değerlendirirken; lâik entelektüel kesimi, siyasi değişim sağlamak için Rus Devleti’ne ve Rus toplumuna yönelen aydınlar olarak tanımlamıştır.¹³ Oysa aynı yazarın tabiriyle; ceditçilik hareketi, toplumsal zemine yerleştirildiğinde merkezden çevreye yayılan tek biçimli bir aydınlanma hareketi olarak görülmemelidir. Yüzyılın başlarında toplumsal mücadeleleri ifade eden çeşitli kaygılara sahip birçok farklı ceditçilik tanımı ortaya çıkmıştır. Türkistan’daki reformcuların ceditçilerin söylem ve yöntemlerini kullanım biçimleri, Türkistan’a özgü bazı zorunluluklar, kısıtlamalar ve olanaklara göre şekillenmiştir.¹⁴ Bu anlamda Kazak aydınlarını ceditçilik içerisinde, batıcı ve Türkçü-İslamcı gruplara ayırmak yerine; aydınların sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda ilerlemeye olan katkılarına odaklanmak daha doğru olacaktır.

Günümüz cedit araştırmacılarından Dihan Kamzabekuli, çalışmalarında Kazak aydınlarını ayırıştırmadan, modernleştirici yönlerini ele alarak Kazak ceditçiliğine özgün bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre ceditçilik, gelenek ve yeniliğin sentezine dayanan Rusya içerisindeki Müslüman halkların ortak çıkarlarına hizmet eden bir olguydu. Eğitim ve maneviyatı kapsayan fıkırsel temele dayalı bir akımdı. Bu akım, yenilenme düşüncesiyle halka yeni bir yön belirlemeyi amaçladı. Kazak aydınları arasında ceditçilik, iki aşamada kendini göstermişti. 1890-1911 yıllarını kapsayan ilk aşama, öğrenme ve deneyim kazanma dönemi idi. İkinci aşama ise 1911-1920 yıllarında ceditçiliğin geniş bir alana yayılarak Alaş hareketine dönüşme dönemi idi.¹⁵ Alihan Bökeyhan, ilk makalelerini yazdığı yıllarda yöneticilerin liyakatsizliklerine ve toplumdaki ekonomik eşitsizliğe dikkat çekerek halkın geri kalmışlığının nedenlerini tespit etmeye çalıştı.¹⁶ Daha sonraki yıllarda Gaspıralı’nın yolundan giderek eğitim konusuna dikkat çekti. Rus yönetiminde bulunan halklar için Rusça eğitim almayı gerekli görmekteydi. Ancak Kazaklar için öncelikli dil Kazakça olmalıydı. Kazakça okuyup yazabildikten sonra Rusça öğrenilmesini tasvip etmeye başlamıştı. Kazak çocuklarının Kazakçayı çok iyi bilen eğitimciler tarafından yetiştirilmesini istemekteydi.¹⁷ Bökeyhan, Kazak halkının ihtiyaçlarını dönemin şartlarına göre değerlendirerek Gaspıralı’dan farklı olarak öncelikle mikro anlamda bir millî kimlik inşasının gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Kazak halkının çağın gereksinimlerine ayak uydurması için ilk olarak kendi ana dilinde eğitim alıp ilerlemeleri takip etmesi gerekiyordu. Daha sonra Rus üniversitelerinde alınan

¹² Bennigsen & Quelquejay, *Steppe Ezan Sesleri*, 33.

¹³ Adeeb Khalid, *The Politics of Muslims Cultural Reform Jadidism in Central Asia* (Berkeley: University of California Press, 1998), 105–106, 235.

¹⁴ Khalid, *The Politics of Muslims*, 93.

¹⁵ Dihan Kamzabekuli, *Türki Alkası* (Nursultan: Alaş Orda Yayınları, 2021), 13.

¹⁶ Alihan Bökeyhan, “Pismo v Redaktsiyu,” *Dala Vilayati Gazeti* 24 (Omsk: 1889), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkuli, Tom 1 (Astana: 2017): 51.

¹⁷ Alihan Bökeyhan, “Kazakşa Oku Jayınan,” *Kazak* 14 (Orenburg: 1913), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkuli, Tom 8 (Astana: 2018): 377.

eğitimle yenilikleri Kazak kültürüne entegre edip modern bir toplum inşa edilecekti.

1) Rus Elitleri ile Teması

Bökeyhan, üniversite eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra 1894 yılında Omsk'a döndü. Burada yerel bir okulda kısa bir süre öğretmenlik yaptı. Daha sonra Omsk Göçmen İdaresi'nde memur olarak çalıştı. Aynı yıllarda Rus Coğrafya Cemiyeti'ne üye oldu ve F. A. Şerbina önderliğinde gerçekleşen bilimsel keşif seferlerine katıldı. Bozkır bölgelerinin araştırıldığı bu gezilerde ekonomik ve sosyal alanda istatistikî verilerin toplanmasında aktif olarak yer aldı.¹⁸ Şerbina başkanlığındaki ekspedisyondan elde edilen veriler daha sonra Kazak bozkırlarında "fazlalık toprakların" belirlenerek Rus köylülerinin buralara yerleştirilmesi için kullanılacaktı. O'nun bu tecrübesi Çarlık Rusya'nın sömürge politikasını anlamasını sağladı. Kazakların en büyük sorunlarından biri olan toprak meselesini basında hayatı boyunca duyurmaya devam etti.

Alihan Bökeyhan, Rus Coğrafya Cemiyeti ile çalışmalarına devam ederken katıldığı toplantılarda dönemin entelektüel çevreleri ile etkileşimde bulunarak önemli dostluklar kurdu. Bu kişiler arasında ileride Sibirya bölgesinde siyasi roller üstlenecek olan Grigoriy Potanin ile kurduğu bağ önemlidir. Potanin, Sibirya ve bozkır bölgelerinde kültürel özerklik hakkı talep eden bir ideolojik görüşe sahipti. Dolayısıyla Bökeyhan'ın Kazak halkının gelecekteki özerkliği ile ilgili fikirlerinin oluşmasında Potanin'in etkisi büyüktü.¹⁹ Aynı zamanda Bökeyhan, Petersburg'da arazi işleri ile ilgili bir kurumda görevli olan L. K. Çermak ile devamlı olarak yazışmaktaydı. Yazışmalarının içeriği Kazak toprak ekonomisi ve daha sonraki yıllarda gündeme gelen Duma temsilciliği gibi konulardı.²⁰ Etkilendikleri arasında A. N. Radişev, V. S. Solovyev, F. M. Dostoyevski, L. N. Tolstoy, V. G. Korolenko²¹ gibi yaratıcı yazarlar da bulunmaktaydı.²² Rus elitleri ile bir araya gelmesi ileride Rusya'da gerçekleşecek ihtilâl hareketlerinden sonra siyasete atılmasını kolaylaştıracaktı. Keşif seferleri ile kendi halkının geçmişini, kültürünü, yaşam biçimini, sosyal ve ekonomik yapısını inceledikten sonra Bökeyhan, eski ideallerini yeniden gözden geçirdi. 1905 İhtilâli öncesinde Rusya sınırları içerisinde kabul edilen geniş bozkırda, Marksist-Sosyalist düşünce sisteminin uygulamaya geçirilmesinin ütöpik olduğunu anladı.²³ Konar-göçer yaşam şeklini benimseyen ve halkın çoğunluğunun hayvancılıkla geçimini sürdürdüğü Kazak toplumu için Sosyalist sistemin uygulamaya geçirilmesi mümkün görünmemekteydi. Siyasete atılacağı bu yıllarda fikirleri tamamen toplum çıkarı için millî bakış açısına evrildi. Nitekim 1905 yılında Çarlık rejimine karşı gerçekleştirilen ihtilâl sonrasında Bökeyhan, aktif olarak siyasi faaliyetlerine başladı.

17 Ekim manifestosu ile Çarlık idareleri söz, basın, toplantı özgürlüklerinin yanı sıra yasama gücünü elinde tutan Duma Meclisi'nin toplanacağını duyurdu. Ancak liberal demokratik çevreler daha geniş haklar talep etmekteydi. Alihan Bökeyhan'ın da dahil olduğu bu muhalif grup, Duma'da kendi ilkelerini temsil edebilmek için Kadet Partisi'ni

¹⁸ Bökeyhanov, *Ötken Künde*, 21–22.

¹⁹ V. I. Kozodoy, *Alihan Bukeyhanov* (Novosibirsk: 2021), 82.

²⁰ Amanjolova, *Na İzlome Alaş*, 42.

²¹ Alihan Bökeyhan adı geçen şahsiyetler ile ilgili biyografi makalelerini ve eserlerinin Kazakça çevirilerini çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlamıştır. Rusya'nın medeniyet ve kültür alanı ile bağ kurarak entelektüel çevre edinmiştir.

²² Akkulı, *Alihan Bökeyhan*, 162.

²³ Asilbekov, "Ob Evolutsii Političeskih Vzgljadov Lidera Dvijeniya Alaş Alihana Bukeyhana," 85.

(Anayasal Demokrat Parti) kurdu.²⁴ Bökeyhan, yeni oluşan özgürlük ortamında henüz millî bir siyasî örgütlenmenin erken olduğunu bildiğinden, Kazakların haklarını savunabilmek için Kadet Partisi içerisinde yer aldı. Devlet Duması'na temsilci seçimleri için gerçekleştirilen toplantılara aktif bir şekilde katıldı. Kazak bozkırlarında temsilci seçimleri çekişmeli bir hal almıştı. Toplantılarda bozkır halkının ihtiyaçları ve yerel meseleler tartışılmaktaydı. Kazaklarda toprak sorunu ve dinî kısıtlamalar, politik özgürlük sorunlarından önce gelmekteydi.²⁵ Alihan Bökeyhan, sonradan içinde bulundukları durumu açıklamak için şu yorumu yapmıştı: "Ruslaştırma politikasıyla hareket eden yerel yönetim, halkın isteklerini ve tarihsel haklarını dikkate almadan kendi politikasıyla uyumsuz olan her şeyi yok etti. Bürokratik idari şiddet, kişisel haklara müdahale, halkın dinî ve ekonomik çıkarlarına saygısızlık ve halkın cahilliğinin yapay şekilde desteklenmesi; halkın birlik oluşturmalarını engelledi, kültürel gelişiminin duraksamasına yol açtı."²⁶ Bu şartlarda Kazak halkı, Karkaralı'da gerçekleşen bir toplantıda ihtiyaçlarını belirten bir dilekçe hazırlayarak çara sunulmak üzere merkeze gönderdi. Hazırlayanlar arasında Alihan Bökeyhan'ın da bulunduğu dilekçedeki en önemli başlık, Kazak bozkırlarına olan Rus göçünün durdurulmasıydı. Dinî özgürlükler, yeni okulların açılması ve Kazak dilinde eğitim gibi diğer sosyal meseleler dilekçenin içeriğini oluşturan başlıkların arasında yer alıyordu. Karkaralı Dilekçesi'ni 14.500 kişi imzaladı.²⁷ Dilekçe, Kazak halkının bir araya gelerek merkezi otoriteye karşı isteklerini belirttiği ilk resmî talep; Rusya içerisinde eşit haklara sahip olmak isteyen Kazakların attığı önemli bir adımdı. Neticede, Alihan Bökeyhan'ın Semey vilayetinden temsilci seçildiği Devlet Duması'na Kazaklardan toplamda üç kişi seçildi. Ancak Duma Meclisi, çok geçmeden hükümet tarafından dağıtıldı. Aralarında Bökeyhan'ın da bulunduğu Duma temsilcileri, bu durumu protesto etmek için Viborg'da toplandı ve bir manifesto hazırladı. Daha sonra Alihan Bökeyhan, bu protesto sebebiyle tutuklanarak sürgüne gönderildi.²⁸

1908–1917 yıllarında Samara'da sürgünde olduğu dönem, hayatının önemli bir safhasıydı. Burada Don Yerel Bankası'nda çalışmaya başladı. Basında yazılarıyla aktif bir şekilde yer alan Bökeyhan, aynı zamanda Çarlık Rusya'nın toprak politikasını eleştiren materyaller yayımladı. Samara, devrimci güçlerin ve diğer siyasi örgütlerin toplantılarına ev sahipliği yapmaktaydı. Alihan Bökeyhan da Kadet Partisi'nin toplantılarına aktif bir şekilde katılmaya devam etti. Aynı dönemde bazı kaynaklara göre Bökeyhan'ın Rus mason örgütüne katıldığı ifade edilmektedir.²⁹ Öncelikle mason örgütünün bu dönemdeki amaçlarını bilmekte fayda vardır. 20. yüzyılın başlarında kurulan örgütün amacı; Çarlık rejimine karşı istenilen siyasi değişiklikleri gerçekleştirmektir. Demokratik bir yapıda olan örgüt, Rusya'da geniş toplumsal haklara dayalı bir demokrasinin kurulmasını amaçlamaktaydı. Masonlar, üyelerini toplumun önde gelen temsilcilerinden, siyasi parti

²⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar* (Ankara: TTK, 2014), 401.

²⁵ Alihan Bukeyhanov, "Kırgızı," *Formi Natsionalnogo Dvijeniya v Sovremennih Gosudarstvah*, ed. A. I. Kostelyanski (St. Petersburg, 1910), 598.

²⁶ Alihan Bökeyhan, "Otvét İstinnim Sinom Stepey," *Semipalatinski Listok* 23 (1906), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 5 (Astana: 2018): 155.

²⁷ Alihan Bökeyhan, "Petitsiya Kazahov," *Sın Oteçestva* 173, Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 5 (Astana: 2018): 80.

²⁸ Mambet Koygeldiyev, *Alaş Kozgahısı* (Almatı: Sanat Yayınları, 1995), 113–114.

²⁹ Nurlan Dulatbekov, "Alihan Bökeyhan: Sankt Petersburg jane Samara İzderi," *Egemen Kazakstan* 36 (2020): 1–5.

mensupları ve nüfuzlu kimselerden seçmekteydi.³⁰ Bökeyhan da Samara'da katıldığı toplantılarda Es-Er parti lideri A. F. Kerenski ve yine muhalif kesimden Aleksandr Elşin ile yakın temas halindeydi. Nurlan Dulatbekov'un ulaştığı arşiv belgelerine göre, Elşin anılarında, Bökeyhan'ın mason örgütüne üye olduğunu ve kendisini bu örgüte katılmaya onun ikna ettiğini ifade etmektedir.³¹ Devlet Duması üyeliği yapan Bökeyhan'ın siyasi konumu ve gizli ziyaretleri dikkat çekmekteydi. Bu yüzden Çarlık jandarması, hakkında bilgi sahibi olmak için onu mercek altına almıştı. Gizli takipte olan jandarma yetkilileri ona "Asman" (Osman) lakabını vermişti.³² Rusların Türklere karşı düşman olduğu bu dönemde jandarmanın Bökeyhan'a verdiği bu takma ad oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı'da meşruti monarşinin getirilmesinde önemli rol oynayan Jön Türk Hareketi ile Çar otokrasisine karşı örgütlenen mason liderlerinin faaliyetleri de aynı yıllara denk gelmekteydi ve amaçları doğrultusunda benzerlikler vardı. Bökeyhan'ın Osmanlı'daki Jön Türk Hareketi ve Meşrutiyet gelişmelerini takip ettiğini aydınlanma ve sürgüne dair kaleme aldığı şu yazısından anlamaktayız:

"18. yüzyılda aklın hükümdarı olarak anılan Fransız Voltaire ve çağdaşı Rousseau aynı dönemdeki filozof Diderot hapse atılmıştı. Bizim Rusya'da da hapse girmemiş çok az iyi insan kaldı. Kardeşlerim Ahmet ve Mirjakip. Yazar Dostoyevski, Potanin, Korolenko, Çernişevski, Morozov hapis yattı. Hepsini yazmak mümkün değil. Saltıkov, Herzen, Puşkin, Lermontov ve Turgenyev de sürgün edildi. Türkiye'de de halkı aydınlatmaya çalışan birçok kişi hapse girdi ve sürgün edildi. Eskilerden Mithat Paşa 1883'te sürgünde ölürken, günümüzde Ahmet Rıza ve diğerleri hapistedir."³³

Alihan Bökeyhan'ın mason örgütüne üye olduğu bazı kaynaklarda yer alsa da örgüt içerisindeki faaliyetlerine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu mason örgütü, genellikle sanıldığı gibi çeşitli ritüellere dayalı bir yapılanmadan ziyade, demokratik talepler doğrultusunda şekillenen siyasi bir platform niteliğindeydi. 20. yüzyılın başlarında, Rus entelektüelleriyle birlikte Alihan Bökeyhan gibi farklı etnik kökenlerden gelen öncü liderlerin temel amacı; merkezi otoriteye karşı hak ve özgürlük taleplerini dile getirebilecekleri her türlü siyasi imkânı değerlendirmektir. Bökeyhan'ın girişimlerinden biri de 1917 ihtilâl hareketlerinin arifesindeki bu dönemde, Batı'da ulus-devlet düşüncesinin gelişiminden etkilenecek, boylar şeklinde yaşayan Kazak halkını bir araya getirmek amacıyla Kazak millî kimliğini inşa etmeye yönelik faaliyetleriydi.

2) Alihan Bökeyhan ve Kazak Millî Kimliği

Kazakların sosyal yapıları incelendiğinde, toplumun üç Cüz'e ayrıldığı ve her bir Cüz'ün de kendi içinde boylara bölündüğü görülmektedir. Cüzler içindeki her boy, "şecere" (soyağacı) olarak adlandırılan geleneksel soy kayıtlarına sahipti ve bu kavram, toplumsal gruplandırmalarda belirleyici bir unsur olarak kullanılıyordu. Alihan Bökeyhan'a göre, Kazaklar nadiren en büyük kimlik formu olan "Kazak" kimliğini

³⁰ Barbara T. Norton, Russian Political Masonry and The February Revolution of 1917, *International Review of Social History* 28 (1983): 245-248.

³¹ Dulatbekov, "Alihan Bökeyhan: Sankt Petersburg jane Samara İzderi," 3.

³² Nurlan Dulatbekov, "Alihan Bökeyhan: Sankt Petersburg jane Samara İzderi," *Egemen Kazakistan* 37 (2020): 4.

³³ Alihan Bökeyhan, "Uyat-Au," *Kazak* 54 (Orenburg: 1914), Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulu, Tom 8 (Astana: 2018): 534.

benimselerdi. Bir yabancı kimliklerini sorduğunda, genellikle kendilerini “Alaş’ın çocukları” ya da “Üç Cüz’ün çocukları” şeklinde tanımlarlar; iki Kazak bir araya geldiğinde ise Cüz aidiyetlerinden ziyade, karşılıklı akrabalık ilişkilerini ve potansiyel soy bağlarını ortaya koymak amacıyla boylarını belirtirlerdi.³⁴ Kazak bozkırlarında yüzyılın başlarında özellikle Rus köylü nüfusunun yerleştirilmesi ile birlikte, Rusça konuşan nüfusun belirgin bir şekilde arttığı gözlemlenmekteydi. Dolayısıyla Kazak aydınları toplumda “birlik” fikrini oluşturabilmek için milli kimliklerini ifade eden “Kazak” ismini ön plana çıkarmaya çalıştı. Kültürler arası etkileşimlerin artması, etnik söylemin oluşmasına ve toplumun entelektüel kesimi tarafından “Kazaklık” kavramının ön plana çıkarılmasına sebebiyet verdi. O dönemde geliştirilen ulusal proje, yerel etnik kimliğin belirginleştirilmesi yaklaşımına doğru bir yönelim gösterdi.³⁵ Alihan Bökeyhan da yüzyılın başındaki millî kimlik inşasının öncülerindendi.

20. yüzyıl başında kendilerini her alanda yetiştirmiş Kazak aydın sınıfı, modern Kazak toplumunun inşası için kendi dillerinde yayımlanan bir basın organına ihtiyaç duydu. Kazak bozkırında yaşanan gelişmeler o zamana kadar Tatar gazetelerinde yer almaktaydı. Ancak Tatar dilindeki gazeteleri bozkır halkı tam olarak anlayamadığından, ulusal çıkarlara hizmet edecek millî bir yayın organına ihtiyaç vardı.³⁶ 1913 yılında yayın hayatına başlayan *Kazak* gazetesi bu ihtiyaca hizmet etmek için çıkarıldı ve zorla kapatılacağı 1918 yılına kadar yayımlanmaya devam etti. Kurucuları arasında Ahmet Baytursunulı, Mirjakıp Dulatulı, Alihan Bökeyhan, Mustafa Çokay, Mağcan Cumabay, Muhammedcan Tınışbayulı gibi aydınlar yer aldı. Gazete, isminden de anlaşılacağı üzere aynı zamanda Kazak halkının millî kimlik inşası için önemli bir adımdı. “Kazak” adı o zamana kadar literatürde “Kırgız” olarak anılmaktaydı. Kırgızlara ise “Kara-Kırgız” denmekteydi. Bökeyhan, bu karışıklığı 1913 yılında *Kazak* gazetesinde “Türük balası” mahlasını kullanarak yazdığı makalesinde dile getirerek, “Kazak” adının yalnızca Rus askerî sınıfına verilmesini eleştirdi. Eski Kıpçak boylarından olan bozkır halkının kendilerini “Kazak” olarak adlandırdığından, Rusların ise zamanla Kazaklara “Kırgız” adını vererek bu kullanımın yaygınlaşmasına neden olduğundan bahsetti. Bu durum, Rusların kendi sınırlarında bulunan Slav asıllı “Rus Kozaklar” (Kozaki) ile Kazakları ayırt etmek istedikleri için ortaya çıkmıştı. Bökeyhan’a göre Rus Kozakları, Kazaklara benzedikleri için bu adı almıştı. Onlar adlarını kullanırken Kazakların kendi adlarından vazgeçmesini istememekteydi. Makalesinde gençlere şöyle seslendi: “Biz kendi tarihî köklerimizi yükseltmeye, eğitim yoluyla Kazak kültürünü ve edebiyatını geliştirerek kendi ulusal geleneklerimizi gözetip çoğaltmaya çalışmalıyız. İşte o zaman kendi gerçek adımızı, Kazak kimliğini koruyabiliriz.”³⁷ Bu konuyla ilgili dilci ve edebiyatçı yazar Ahmet Baytursunulı (1872–1937), gazetenin ilk sayısında; “Atalarımızın, köklü halkımızın adıdır

³⁴ Steven Sabol, *The Touch of Civilization: Comparing American and Russian Internal Colonization* (Colorado: University Press of Colorado, 2017), 43.

³⁵ Dina A. Amanjolova, “Kazahskiy Etnopoliticheskiy Proekt v 1917 g.: Dinamika Prioritetov i Poisk Alyansov,” *Peterburgskiy Istoricheskiy Jurnal* 1/25 (2020): 169–170.

³⁶ Kalkan, *Kazakistan’da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri*, 203.

³⁷ Alihan Bökeyhan, “Kazaktın Tarihi,” *Kazak* 3 (Samara: 1913), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulu, Tom 8 (Astana: 2018): 324.

diyerek gazetemizin adını "Kazak" koyduk."³⁸ demiştir. Alihan Bökeyhan aynı zamanda Kazak gazetesinde tarih bilincini topluma kazandırmak için çok sayıda makale kaleme aldı. Bir makalesinde; "Bir millet kendi tarihini bilmezse, o milletin geleceği tehlikededir. Soyunun tükenmesini istemeyen bir halk, tarihini bilmeli, derinlemesine anlamalı ve öğrenmelidir."³⁹ demektedir. Alihan Bökeyhan, Kazak dili üzerine çalışmalar yürüten Ahmet Baytursunulı ile arkadaşlığının yanı sıra milliyetçi Kazak aydınlarından Mirjakıp Dulatulı (1885–1935) ile de fikir birliğine sahipti. Dulatulı, Kazak gazetesinde toplumsal hayat, ulusal bağımsızlık, ekonomi ve kültür konulu yazılarından başka 1909 yılında yayımlanan "Uyan Kazak" isimli şiir derlemesi kitabı ile ünlenmişti. Bu kitapta sömürge yönetimini eleştirmesinin yanı sıra Kazak toplumunun ilerlemesi için öğütler vermektedir.⁴⁰ Bökeyhan ve etrafındaki aydınların kritik bir zamanda sergiledikleri ulusalcılık faaliyetleri, toplumu yeni gelişmelere hazırlamak içindi. Kazak gazetesi yazarları, ağırlıklı toplumsal ve siyasi konuları ele alarak bozkır halkının kültürel gelişimini artırmayı amaçladı. Gazete aracılığıyla halk arasında ulusal aidiyet ve bağımsızlık yolunda birlik olma düşüncesi gelişti. Gazete, ileride siyasi bir görev üstlenerek Kazakların ulusal bağımsızlık hareketinin siyasi kolu olan Alaş Partisi'nin basın organı haline gelecekti. Rusya'nın siyasi çalkantılar yaşadığı bu dönemde, Kazaklar da dâhil olmak üzere Rusya sınırları içinde yaşayan tüm Türk-Müslüman halklar, kendi kaderlerini tayin edebilmek amacıyla istişarelerde bulunarak özgürlükleri için çıkış yolları aramaya başladı.

3) Türk Dünyasında Batıcı-Türkçü Tartışmaları

1905 İhtilâli sonrası Devlet Duması'nda yer alan Müslüman milletvekilleri, çarın kendilerine tanıdığı toplantı özgürlüğünden istifade ederek Rusya Müslümanlarının davet edildiği bir kurultay düzenlemek istedi. Hükümetten izin alınarak 1914 yılında gerçekleştirilen Müslüman kurultayını yakından takip eden Bökeyhan, toplantıda tartışılan konuları makaleler dizisi şeklinde *Kazak* gazetesinde yayımladı. Kazak halkı Rusya genelinde kurultaya katılan birçok Müslüman halktan nüfus olarak fazlaydı. Alihan Bökeyhan kurultaya davet edilen Kazak temsilcilerinin Rusya içerisindeki Kazak nüfusu temsil etmek için sayıca azlığını eleştirdi.⁴¹ Onun eleştirdiği bir diğer konu ise dinî kurumlarda kullanılan dilin Tatarca olarak belirlenmesiydi. Bazı Tatar grupları tarafından Kazak dilinin yetersizliği dile getirilmişti. Bökeyhan bu durumu sert bir şekilde eleştirdi. Ona göre halkın rahatça birbirini anlayabilmesi, her bölgenin kendi dilinde belgeler düzenlenmesi ile mümkündü.⁴² Neticede kurultayda Türk-Tatar dilinin kullanılmasına karar verildi. Rusya Müslümanları ve özelde Kazak aydınları arasında batıcı ve Türkçü-İslamcı gruplaşmaları bu yıllarda belirginleşmeye başladı. Bökeyhan, Kazak aydınlarını ikiye ayırmaktaydı. Bir tarafta; Rus üniversitelerinde yetişen, ilerlemenin gereğini batı

³⁸ Ahmet Baytursunov, "Kurmetti Okuşılar," *Kazak* 1 (1913): 1.

³⁹ Alihan Bökeyhan, "Kazaktın Tarihi," *Kazak* 2 (Samara:1913), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 8 (Astana: 2018): 323.

⁴⁰ Nurğalım N. Omaşev, *Alaş Arıstarının Sayasi Başşılığı* (Almatı: 2007), 137–138.

⁴¹ Alihan Bökeyhan, "Musılman Siyezi," *Kazak* 69 (Orenburg: 1914), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 8 (Astana: 2018): 556.

⁴² Alihan Bökeyhan, "Musılman Siyezi," *Kazak* 88 (Orenburg: 1914), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 9 (Astana: 2018): 29–30.

kültürünün iyi yanlarının taklit edilerek sağlıklı bir şekilde uygulanmasında gören ve dinî meseleleri ikinci planda tutan aydınlar vardı. Diğer tarafta ise; İslamî değerleri ilerlemeye engel olacak şekilde ön planda tutan, dinî birliği ulusal birlik ile özdeşleştiren aydınlar yer almaktaydı. Rus entelektüelliği ile bir paralellik kurulacaksa bunu birinci gruba dahil olan batıcı grup gerçekleştirebilirdi. Diğerleri dinî meselelere öncelik verip siyasî meselelere ilgisiz kaldığından birlik gösteremeyecekti. Ruslaştırma politikası nedeniyle Kazak bozkırı batı medeniyetine ve kültürüne şüpheyle bakmaktaydı.⁴³ Ancak Kazak bozkırlarında Türkçü-İslamcı grup ile Batıcılar arasında keskin bir rekabet yoktu. M. B. Olcott bu konu hakkında; “Kazak geleneksel dinî elitleri ve yeni entelektüel aydın kesim, ihtilâl yıllarında ortak hedeflere ulaşmak için farklılıklarını bir kenara bırakmanın daha iyi olacağını fark ettiler.”⁴⁴ demiştir. Liberalizmi savunan demokrat kesim, kültürel özdeğerlerine sahip çıkarak siyasî bütünlüklerini korumaya çalışmaktaydı. Alihan Bökeyhan, bu dönemde Kazak halkının temel sorunlarının çözümü için Devlet Duması’nda söz haklarının olması gerektiği görüşündeydi. Bu sebeple Kazak aydınlarını Rus muhalefet partilerine yakın durmaya davet etti. Kendisinin de üye olduğu Kadet Partisi, amaçlarını gerçekleştirmek için düşüncelerine en uygun parti konumundaydı. Sosyal adalet ve ulusal demokrasi ilkelerine bağlı olarak gösterdiği tutum, Bökeyhan’ın gerçekçi bir siyaset adamı olduğunu doğrulamaktadır.

Siyasi ve ekonomik açıdan bunalımda olan Çarlık Hükümeti’ne karşı, 1917 yılında, devrimci güçlerin desteklediği bir halk hareketi gerçekleştirildi. Şubat ve Ekim ihtilâlleri ile Çarlık rejimi tamamen ortadan kaldırıldı. Rusya’nın yönetimi yeni kurulan Geçici Hükümetin eline geçti. Yeni hükümet, Rusya içerisinde yaşayan bütün halklara eşitlik, özgürlük ve kendi kendilerini yönetme hakkı tanımaktaydı. Alihan Bökeyhan, değişen siyasi arenada Geçici Hükümetin yanında durarak Torgay Komiserliği’ne atandı.⁴⁵ Anayasal reformlar konusunda Rus çevrelerinde yetkin olan kişilere güvendiği için Geçici Hükümet ile yakın ilişki kurdu. Rusya’dan aniden ayrılmak için Kazak toplumunun hazır olmadığını farkındaydı. Bökeyhan ve diğer Kazak aydınları, ilk olarak ülkedeki siyasi değişimi Kazak gazetesinde halka duyurmaya çalıştı. Demokrasi ve özgürlük fikirleri ile özerklik meselelerini tartışmak için yerel Kazak kurultayları düzenlendi. Aydınlar halkı Geçici Hükümete destek olmak için birlik olmaya çağırdı.⁴⁶ Böylece, Kazak halkını temsil etmek için Duma’ya vekil gönderebilecek ve yönetimde söz sahibi olabileceklerdi.

Yeni idari sistem ile Rusya içerisinde yaşayan Müslüman halklar da kendi aralarında kurultaylar düzenlemekteydi. Bu kurultaylarda Rusya’nın geleceğinin tayin edilmesi hakkında tartışmalar yaşandı. Bütün Rusya Müslümanlarının Kurultayı, 1-11 Mayıs tarihleri arasında Moskova’da gerçekleştirildi. Kurultayda tartışılan en önemli konu, Rusya devletinin idare sistemiydi. Bu konuda iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Bazı aydınlar kendileri için topraksız medeni muhtariyet (kültürel özerklik) taraftarı iken diğer yanda topraklı muhtariyet sistemine dayanan federasyon usulü ile yönetim

⁴³ Bukeyhanov, “Kırgızı,” 596.

⁴⁴ Martha Brill Olcott, *The Kazakhs* (Stanford Calif: Hoover Institution Press, 1995), 111.

⁴⁵ Koygeldiyev, *Alaş Kozgalısı*, 239.

⁴⁶ Alihan Bökeyhan, Mustafa Çokay & Mirjakıp Dulat, “Alaş Ulına,” *Kazak* 225 (Orenburg: 1917), Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 9 (Astana: 2018): 387.

tarafatları vardı. Tatar aydınlarından bazıları federasyon isteyen Kazak, Sart, Kafkas halklarının; ekonomide, bilimde, eğitimde ve sanatta yetersiz olduklarını ileri sürerek onların fikirlerine karşı çıkmaktaydı. Onlara göre bu halklara federasyon verilirse zenginler ve beyler yönetimi ele alacak ve Çarlık dönemine geri dönecekti. Kazak ileri gelenlerinin Rus kültüründen etkilendiklerini ve kendilerinden uzaklaştıklarını ifade eden Tatarlar, ayrıca bütün Müslümanlar için kültürel birlik çağrısında bulunmaktaydı.⁴⁷ Türk dünyası aydınları arasında özerklik tartışmalarının yaşandığı söz konusu dönemde Alihan Bökeyhan ve arkadaşlarının birlik karşıtı ayrılıkçı bir politika izlediğine dair günümüzde halen devam eden yanlışlar vardır. Bu tartışmalara sebep olarak Bökeyhan'ın *Sarıarka* gazetesine yazdığı bir makale gösterilmektedir. Bökeyhan makalesinde, Kazak aydınlarını ülke yönetemeyecek kadar nitelsiz olarak gören, bozkır halkını ise cahil olarak nitelendiren Türkistan aydınlarıyla birleşmenin mümkün olmadığını dile getirmekteydi. Kazakların Türkistan halklarıyla bir araya gelmesi durumunu; *özerklik arabasına deve ile eşeği aynı anda koşmak*⁴⁸ olarak nitelendirmekteydi. Bökeyhan, bu makalede aslında Müslüman kurultayında yapılan konuşmaları eleştirmekteydi. Dinî meselelere ağırlık veren kurultay kararlarını eleştirmesinin sebebi, onun ülke yönetimi için lâik anlayışa yatkın olmasıdır. Gençlik yıllarından itibaren bazı mollaların dini kullanarak kendi çıkarları için toplumu yönlendirmesini sıklıkla eleştirmekteydi.⁴⁹ Dolayısıyla din adamlarının yönetici kesime dahil olmasından çekinmekteydi. Esasında Kazak aydınları, sanılan aksine 20. yüzyılın başlarından itibaren aktif bir şekilde siyasetin içindeydi. Alihan Bökeyhan, özerklik tartışmaları yapılmadan çok önce 13 Haziran 1911'de hukukçu Barlıbek Sırttanov'dan "Kazak Devletinin Tüzüğü" adı ile hukuki normları düzenleyen modern anlamdaki ilk Kazak anayasasının taslağını yazmasını istemişti. Demokratik ilkelere dayanarak hazırlanan bu anayasa tüzüğünde, bağımsız, eşitlikçi bir hukuk devleti tarif edilmekteydi.⁵⁰ İleri görüşlü bir aydın olan Alihan Bökeyhan, Kazak halkının problemlerini çözüme kavuşturmak için Duma'da temsil edilmenin gerekliliğinin farkındaydı. Siyasi gelişmeleri yakından takip ederek doğru zamanda harekete geçebilmek için Geçici Hükümet ile birlikte yol aldı. Gelecekte talep edecekleri herhangi bir siyasi ayrıcalık için Kurucu Meclis'in oluşturulması gerekti. Bu nedenle Bökeyhan, Rusya siyasetinden bağımsız hareket etmemekteydi. Ancak Mayıs kurultayında konuşulanların aksine ileride görüleceği üzere Sibirya, Başkurt ve Türkistan aydınları ile toplantılar yaparak birlik olmanın yollarını aramaktaydı.

4) Alihan Bökeyhan ve Alaş İdeali

Kazak araştırmacı ve yazar Sultan Han Akkulı'ya göre Bökeyhan'ın bu dönemde Türkistan halkları olarak bir araya gelmek ile ilgili temkinli söylemleri, onun Rus yönetici kesimini iyi tanımasından ileri gelmekteydi. Geçici Hükümet, her ne kadar özgürlük

⁴⁷ U. Subhanberdina, S. Davitov & K. Sahov, *Kazak* (Almatı: 1998), 389.

⁴⁸ Alihan Bökeyhan, "Jalpi Sibir Siyezi," *Sarıarka* 18 (Semey:1917), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 10 (Astana: 2018): 69.

⁴⁹ Alihan Bökeyhan, "Molla K-skomp Uyezde," *Dala Vilayati Gazeti* 19 (Omsk: 1889), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 1 (Astana: 2017): 41.

⁵⁰ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, *Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2019), 11.

sinyalleri verse de Rusya içerisindeki halkların etnik veya dinî temelli siyasi eylemlerine karşı tepkisizdi. Herhangi bir Pan-Türkist ve Pan-İslamist yaklaşım Rus yönetimine karşı dikkat çekerek olumsuzluklara yol açabilirdi.⁵¹ Akkuli'nin Türkistan halkları olarak birleşme meselesinde Alihan Bökeyhan'ı siyasi strateji izleyen bir konuma yerleştirmektedir. Ancak Bökeyhan'ın söylemlerine bakıldığında onun Türkistan ile değil daha önce de bahsedilen Sibiry'a özerkliği bünyesindeki Rus entelektüelleri ile yakınlık kurmak istediği görülmektedir. Bu nedenle Alihan Bökeyhan ve arkadaşlarının başlattığı Alaş hareketinin ideolojik ve politik yönelimini iyi analiz etmek gerekmektedir. Özerklik tartışmaları devam ederken Bökeyhan, görüş ayrılıkları yaşadığı Kadet Partisi'nden ayrılarak Kazakları temsil edecek millî karakterde bir parti kurma yoluna girdi. Kadet Partisi millî özerkliğe, Kazakların en hassas sorunu olan toprak meselesi ve birtakım dinî ayrıcalıkların verilmesine sıcak bakmıyordu.⁵² Neticede, 21-26 Temmuz tarihlerinde gerçekleştirilen I. Genel Kazak Kurultayı'nda demokratik ilkeleri benimseyen Alaş Partisi oluşturuldu. Yeni kurulan parti; federatif bir Rusya içerisinde demokratik Kazak özerkliği kurulmasını destekledi.⁵³ *Kazak* gazetesinin 1917 yılı 21 Kasım günü yayımlanan sayısında Alaş Partisi'nin program taslağı açıklandı. Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunulı, Mirjakıp Dulatulı, Eldes Omarulı, Esengali Turmuamedulı, Abdülhamid Cündübayulı, Azimbek Birimcanulı tarafından yazılan taslak 10 maddeden oluşmaktaydı. Parti programında; federatif Rusya içerisinde demokratik Kazak özerkliği, eşitlik ilkesine dayanan anayasal devlet anlayışı, din işlerinin devlet işlerinden ayrılması, yargıda bağımsız hareket etme, anadilde eğitim, savunma ve Rus göçünün durdurulması gibi önemli başlıklar yer aldı.⁵⁴ Alaş Partisi'nin oluşturduğu taslak, esasında günümüz parlamenter cumhuriyetlerine yakın bir programdı. Aydınlar çok geçmeden, 5-13 Aralık tarihleri arasında, Orenburg'da gerçekleştirdikleri II. Genel Kazak Kurultayı'nda Alaş Orda Özerk Hükümeti'ni ilan etti. Oylama sonucunda Alihan Bökeyhan hükümet başkanı seçildi. Aynı günlerde Kazak topraklarına geçici hükümeti tanımayan Rus asker ve işçi akınları gerçekleşmekteydi. Merkezi otoritenin sarsılmasıyla beraber muhalif gruplar arasında iç savaşın ortaya çıkması yakındı.⁵⁵ Bu karışıklık ortamında Semey'de *Halık Sözi* isimli Tatarca yayımlanan bir gazetede son bir yıl içinde Müslümanların yaşadığı olaylar anlatılırken, Kazak siyaseti eleştirilmisti. Kazakların özerklik ve ordu kurma girişimlerinin, insan gücü ve maddi destek yetersizliğinden dolayı başarılı olmadığı yazıldı. Eleştirilen bir diğer konu; Kazakların diğer Müslüman halklar ile ortak hareket etmemesiydi. Bökeyhan, Alaş Orda lideri olarak bu yazıya şöyle cevap verdi:

“Alaş Orda'nın başarısız olduğu eleştirileri yapılırken hükümetin bölgesel özerklik ve millî muhtariyet için hangi engellerle karşılaştığı hesaba katılmamakta. Siyasi olayların birebir tanığı olmadan konuşmak boşunadır. Eğer vaktinden önce özerklik ilan edilseydi masumların kanları dökülür, işgalci saldırılara maruz kalırdı. Alaş Orda Hükümeti, politika gereği kan dökülmeden barış yoluyla ilerlemeyi tercih etti. *Halık Sözi*, Kazakları

⁵¹ Sultan Han Jüsip Akkuli, *Alihan Bökeyhan Tandamalı*, Tom 14 (Astana: 2017), 9.

⁵² Alihan Bökeyhan, “Men Kadet Partiyasınan Nege Şıktım?” *Kazak* 256 (Orenburg: 1917), Alihan Bökeyhan Şiğarmaları, ed. Sultan Han J. Akkuli, Tom 10 (Astana: 2018): 90.

⁵³ Gulnar Kendirbai, “Alaş,” *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 1140.

⁵⁴ N. Martinenko, *Alaş Orda (Sbornik Dokumentov)* (Almatı: Aykap Basması, 1992), 88–90.

⁵⁵ Kenes Nurpeyisov, *Alaş hem Alaş Orda* (Almatı: Atatek Yayınları, 1995), 152.

hiçbir Müslüman topluluğu ile bir araya gelmediği gerekçesiyle suçlamakta. Ancak Türkistan ve Başkurt hükümetleri ile Alaş Orda ortak hedefler konusunda birleşmiştir. Alaş Orda, bozkırda halkın isteklerini yerine getirmek için çabalamakta. Birleşme fikri sadece düşünce olarak yeterli değildir. Birleşme planı somut olarak ortaya konmalıdır. Başkurt ve Kazakların yerel özerkliği, Tatar kardeşlerimize örnek olmalıdır. Kimileri büyük küçük işlerde bir araya gelip ortak komiteler kurarak halkın geleceğini bürokratların eline vermek (kültürel özerklik) istiyor. Topraksız bir halkın bağımsız bir millet olamayacağı açıktır. Bizim için yerel özerklik fikri değerlidir ve bu isteğimizden vazgeçmeyeceğiz.”⁵⁶

Bökeyhan ve diğer aydınlar, toplumun içinde bulunduğu sosyo-politik durumu ve ulusal bir devlet kurma meselesini akılcı bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Zira Alaş Orda öncelikle Kazak halkının kendi toprakları üzerindeki özerkliğini hedeflemiştir. Kazak aydınları Alaş Orda Hükümeti ilan edilmeden önce Sibirya, Türkistan ve Başkurt tarafları ile bir araya gelerek özerklik tartışmalarında bulunmuştu. Başkurt lideri Zeki Velidi Togan, anılarında bu toplantılardan sıklıkla bahsetmektedir. Sovyetlerin, Kurucu Meclisi sabote ederek birçok yeri ele geçirdiği bu dönemde, toplantılar birkaç oturum şeklinde gerçekleşmekteydi. Alaş özerkliğinin ilanından hemen önce kasım ayının başlarında Bökeyhan'ın Torgay'daki ofisinde bir araya gelindi. Bu toplantıda Zeki Velidi, Ahmet Baytursunulı, Alihan Bökeyhan, Taşkent'ten Mustafa Çokay, Cihanşa Dosmuhamedulı gibi aydınlar da vardı. Sovyetlere karşı duran bir politika izlemeye karar veren aydınlar, Türkistan'ın özerkliğinin ilanı için ortak fikirde buluştu.⁵⁷ 27 Kasım günü Hokand Muhtariyeti olarak anılacak olan Türkistan Hükümeti kuruldu. Hükümet başkanlığına önce Kazak aydınlarından Muhammedcan Tınışbayulı getirildi. Daha sonra ise başkanlığı Mustafa Çokay devraldı. İki Kazak aydını da hem Hokand Muhtariyeti'nde hem de aralık ayında kurulan Alaş Orda Hükümeti'nde önemli görevler üstlenmişti. Mustafa Çokay, Alaş Orda Hükümeti'nin dış ilişkiler temsilcisiyken Muhammedcan Tınışbayulı iç işlerinden sorumlu bakandı. Zaten Hokand'da kurulan hükümet uzun ömürlü olamayacak, çok geçmeden Sovyetler tarafından dağıtılacaktı.⁵⁸ Burada Alihan Bökeyhan ve beraberindeki aydınların Türkistan özerkliğinden ayrı Alaş Hükümeti'ni kurmalarındaki idealist bakış açısını iyi okumak gerekmektedir. Alaş Orda kurulmadan evvel Bökeyhan, Sibirya ile beraber geçici olarak özerk olma fikrini kabul etmiştir.⁵⁹ Ayrıca Başkurt tarafları ile ortak amaçları olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Ancak Alihan Bökeyhan ve arkadaşları, Türkistan Muhtariyeti ile birleşme fikrine prensip olarak karşı durmuştur.⁶⁰ Alihan Bökeyhan, Alaş Orda özerkliğinin tanınması için Geçici Hükümet'e daha yakın olan Sibirya özerkliği ile ittifak yapmayı uygun görmüştür.

Alihan Bökeyhan, diğer özerk hükümetlerden farklı olarak tarihî izlerini takip ederek bozkır bölgesinde birleştirici bir politika izlemiştir. Kazak aydınları, yeni

⁵⁶ Alihan Bökeyhan, "Kalay Birigemiz," *Jas Azamat* 21 (Kızıljaz: 1918), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 10 (Astana: 2018): 323.

⁵⁷ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 155-156.

⁵⁸ Ahad A. Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 31-38.

⁵⁹ Alihan Bökeyhan, "Jalpı Sibir Siyezi," *Sarıarka* 18 (Semey: 1917), Alihan Bökeyhan Şığarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 10 (Astana: 2018): 68-70.

⁶⁰ Osman Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi," *Belleten* 80/289 (2016): 956.

hükümete adını verirken kendi hükümetlerine “Kazak” adını vermek yerine bozkır halkı için daha kapsayıcı olan ve birliği temsil eden “Alaş” adını seçti. Alihan Bökeyhan’ın aktardığına göre; “Alaş” kelimesinin lügat anlamı “vatandaş” demektir. “Alaş” adı, Cengiz Han zamanından itibaren Deşt-i Kıpçak, Sibirya’nın batı tarafı, Sarıarka ve İdil-Çağatay bölgesinin tamamında yaşayan altı boyu temsil etmekteydi. Burada yaşayan halklar daha sonra “Altı Alaş” olarak adlandırıldı.⁶¹ Dolayısıyla Alihan Bökeyhan ve arkadaşları “Alaş” adı ile bozkır halklarını bir araya getirmeyi amaçladı. Alaş Orda Hükümeti’ne isteyen bütün halkların dahil olabileceği, Kazak kurultayında dile getirilmişti. Örneğin; Yedisu ve Sırderya bölgesi Kazakları, Alaş Orda Hükümeti’ne katılmak hususunda kararsızdı. Kurultayda karar alınırken bu hususta, daha sonra bu halkların hazır olduklarında özerkliğe dahil olabileceklerine dair bir madde eklendi.⁶² Ancak Ocak 1918’de taraflar arasında gerçekleştirilen kurultayda, Sırderya bölgesi Kazaklarının Türkistan Muhtariyeti içerisinde kalmak istediğine dair karar çıktı.⁶³ Alaş ideolojisi, Kazak halkının çıkarlarını göz önünde bulundurarak hukuk ve politik çoğulculuk önceliğine sahip, modern demokratik federalizmi kapsamaktaydı. Sultan Han Akkulı’ya göre Alaş özerkliği; Kazak ve Kırgızların birleşik bir hükümeti olarak, nihayetinde ise Rusya İmparatorluğu’nun sömürgesinde bulunan Türk-Müslüman halkları bu birliğe davet eden bir hükümet olarak planlanıp kurulmuştu. Bugünkü Kırgızistan (Yedisu bölgesi) toprakları coğrafi açıdan Alaş özerkliğinin sınırları içerisindeydi.⁶⁴ Ancak buradaki federatif devlet Rus hükümetiydi. Bökeyhan, ülkedeki siyasi gelişmelerin bir tanığı olarak mevcut koşullarda Rusya’dan bağımsız bir devlet kurmanın gerçekleşeceğine imkân vermiyordu. Bunun yanı sıra, Akkulı’nın bahsettiği gibi Alihan Bökeyhan’ın Alaş özerkliğini Türkistan coğrafyasını kapsayan bir siyasi vizyona göre planladığı fikri ise tartışmalıdır. Akkulı’nın bahsettiği Alihan Bökeyhan’ın Alaş ideali, çok genel bir anlamda Rus sömürgesindeki Türk-Müslüman halkları kapsamaktadır. Ancak bilinen literatürde Alaş adının Kazak-Kırgız halkından başka diğer halkları kapsadığına dair genel bir tanımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Alihan Bökeyhan’ın Alaş ideali doğrultusunda Kazak ve Kırgız halklarını bir araya getiren özerk bir yapı oluşturmak istediği söylenebilir. Ancak, bu yapının bölgedeki diğer halkları da kapsayan daha geniş ve kapsayıcı bir organizasyon olduğu yönündeki görüşler abartılı görünmektedir. Aksine Türkistan Muhtariyeti, Alaş Orda’dan çok daha geniş ve etnik kimlik bakımından kapsamlı bir siyasi oluşumdur.

1918 yılında gerçekleşen iç savaş yıllarında Bökeyhan’ın, Zeki Velidi ile temasları; içinde bulunduğu koşullar doğrultusunda bazı fikirlerini yeniden değerlendirmesine zemin hazırladı. İki hükümet başkanı ve Türkistan Hükümeti üyeleri, Samara’da 29 Ağustos-3 Eylül tarihleri arasında bir araya gelerek Kızıl Ordu’yu temsil eden Bolşevik güçlere karşı Beyaz Ordu tarafını desteklemek için askerî olarak güçlerini birleştirmeye karar verdi. Bu kararı, “Samara Hükümeti” olarak anılan Rusya’nın “Kurucu Meclis Hükümeti”ne de kabul ettirdiler. Bu toplantıda Zeki Velidi’nin ifade ettiği “Doğu Rusya

⁶¹ Alihan Bökeyhan, “Kazaktın Tarihi,” *Kazak* 7 (Samara: 1913), Alihan Bökeyhan Şiğarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 8 (Astana: 2018): 327.

⁶² Martinenko, *Alaş Orda*, 71.

⁶³ Koygeldiyev, *Alaş Kozgalısı*, 347-348.

⁶⁴ Akkulı, *Alihan Bökeyhan Şiğarmaları*, Tom 14, 11.

özerk Müslüman ülkeleri birliği"⁶⁵ fikri ilk defa ortaya atıldı ve orada bulunan Türkistan Hükümeti temsilcileri tarafından da kabul edildi. Harekete katılmayan Kazanlılara da şu teklifin sunulması kararlaştırıldı: Başkurdistan'ın bu federasyona dâhil olacak olan Küçük Başkurdistan kısmı dışında kalan büyük kısmı ile birlikte, istedikleri bir isim altında özerk bir ülke kurmaları ve iç Rusya vilayetlerinde dağınık olarak yaşayan Tatar ve Mişerleri Küçük Başkurdistan'a veya Batı Kazakistan'a (Yayık havzasına) göç etmeye teşvik etmeleri önerilecekti. Teklifin 8 Eylül'de Ufa'da toplanacak olan Rusya Devlet Meclisi sırasında oraya gelecek Kazanlılara sunulması kararlaştırıldı. Daha sonra Alihan Bökeyhan ve Muhammedcan Tınışbayulı, Zeki Velidi ile birlikte Ufa'ya geçti. Burada yapılan başka bir toplantıda devlet teşkilatı planlarını aktardıkları Kazanlı Tatar aydını Yusuf Akçura ile görüştüler. Yusuf Akçura'dan teşkilatta dış ilişkilerden sorumlu olmasını istediler ancak olumlu yanıt alamadılar. Akçura bu toplantıda birliğin adını "Doğu Türkleri Federasyonu" olarak değiştirmelerini tavsiye etti.⁶⁶ Bökeyhan, Rusların bu birliğe alışana kadar Pan-Türkist içerikli herhangi bir isimden kaçınılması gerektiği, fakat zamanla bu ismin de kabul edileceği yönünde fikir beyan etti.⁶⁷ Burada Bökeyhan'ın Türkistan halklarıyla ittifak kurma noktasında eski söylemlerinden vazgeçtiği görülmektedir. Zeki Velidi, Bökeyhan'ın başlangıçta birlik fikrine sıcak bakmadığını ancak daha sonra yaşadığı siyasi tecrübelerin onu Türk-Müslüman halklarla bir ittifak kurma gerekliliğine yönlendirdiğini ifade etmiştir. Bu konuda eserinde şöyle demektedir:

"Alihan başlangıçta, Kazakların diğer Türk halklarıyla etnik ve kültürel bağlarına çok önem vermedi ve konar-göçer halkın dinî fanatizmden uzak olmasından faydalanarak, Rus medeniyetine katılma projesini "Kazakhlık" temelinde yaymaya çalıştı. Diğer Alaş liderleri gibi Alihan da Kazak millî hareketi içerisinde mücadele ettikten sonra ve olayları yerinde gözlemleme fırsatı bulunca Kazak halkının diğer Türk halklarıyla kültürel ve siyasi güç

⁶⁵ Bu plana göre, kurulacak birliğin yüzölçümü 4.010.139 km² olacak ve nüfusu (1911 ve 1917 verilerine göre) 12.833.129'u Müslüman olmak üzere toplamda 15.673.650 kişi olacaktı (nüfusun %82'si Müslüman). Zeki Velidi'nin "Türkistan Federasyonu Projesi" olarak ifade ettiği fikrin haritası için bk. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 371. 19 Şubat 1919 ile 27 Mayıs 1920 tarihleri arasındaki on beş aylık zaman dilimini Zeki Velidi Bolşeviklerle açık iş birliği içinde geçirmiş, Lenin ve Stalin gibi Bolşevik önderleri ile yakın ilişki içerisinde Başkurtların özerkliği meselesini sağlam temellere oturtmak istemiştir. Ancak 1920 yılının baharında Zeki Velidi Bolşeviklerin boş vaatlerinin farkına vararak gizlice Türkistan'a geçmiştir. Türkistan'da dini temellere dayalı *Cedid Fırkası*, sosyalist *ERK Fırkası* ve Kazak *Alaş Orda* güçleri ile birlikte *Türkistan Milli Birliği* adlı teşkilatı kurarak bu grupları yedi madde ile bir araya getiren bir program oluşturmuştur. Bu birliğin amacı; Hazar Denizi'nin doğusundaki Türklerin, etnik kimliğini de dikkate alan ve ekonomik temellere dayanan coğrafi temellere ayrılmış, federasyon şeklinde siyasi birliğini sağlamaktır. Bu proje yani Togan'ın deyimiyle *Uluğ Türkistan Federasyonu*; Güney Türkistan, Orta Türkistan, Kuzey Türkistan ve Batı Türkistan'ın birleşmesinden oluşacaktı. Bk. Nadir Özbek, "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a," *Toplumsal Tarih*, 8/44 (Ağustos 1977): 17-18. Togan bu fikri 10-22 Eylül 1922'de Taşkent'te düzenlenen *Genel Türkistan Kongresi*'nde tekrar dile getirerek güncel halini sunmuştur. *Uluğ Türkistan* projesinin Orta, Batı ve Güney olmak üzere üç bölgeden meydana gelen bir federasyon olabileceğini, Başkurdistan'ın *Küçük Başkurdistan* denilen doğu kısımlarının da Batı Türkistan içerisinde yer alabileceğini öngörmüştür. Kazanlıların ise; Başkurtların batı kısımlarını da içine alarak bir *İdil-Ural Cumhuriyeti* kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu fikirlerin hayata geçirilmesiyle Doğu Türkistan, İdil-Ural ve Uluğ Türkistan'ın *Büyük Türkistan Konfederasyonu* adı altında birleşebileceğini düşünmüştür. Zeki Velidi toplantıda, Doğu Türkistan'ı Büyük Türkistan Konfederasyonu içinde görmemekle beraber bölgenin doğusundaki Çin hakimiyetindeki Müslüman Türklerin, İdil-Ural'ın batısında yer alan Müslüman olmayan Çuvaşların ve Altay Türklerinin de bu yapıya dahil olabileceğini söylemiştir. Togan'a göre *Uluğ Türkistan* ideali; etnik yapıyı göz önünde bulunduran ve ekonomik temellere dayalı olarak coğrafi bölgelere ayrılmış bir federasyon olacaktı. Bk. Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine* (İstanbul: Kayı Yayınları, 1970), 149-151.

⁶⁶ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, 370-372.

⁶⁷ Togan, *Hatıralar*, 195.

birliği yapmasının önemini kavradı. 1917 yılında gerçekleşen Kazak kurultayında bütün temsilcilerin huzurunda Kadet Partisi'nden ayrıldığını ilan etmesi "Alihan'ın tövbesi" olarak anıldı."⁶⁸

Zeki Velidi'nin de ifade ettiği gibi Alihan Bökeyhan Kazak halkının geleceğini önceleyen bir çizgide Kazak aydınlarının bölgesel özerklik hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak gerekli koşullarda Türk halklarıyla olan kültürel ve siyasi güç birliğine karşı değildir. Zeki Velidi'ye göre Türkistan halklarının birleşmemelerindeki en büyük engel, coğrafya şartları dolayısıyla siyasi teşkilatlanmada yetersiz kalmalarıydı. Ayrıca basında bu birliğe karşı çıkan yazılar yayımlanmaktaydı. Bazı yazarlar, Zeki Velidi'yi Başkurtları Tatarlaştırmakla suçlamaktaydı.⁶⁹ Yani Türk halklarının birlik olmak için Ruslardan başka en büyük engeli kendileriydi. Zeki Velidi hatıralarında, Orenburg'da Kazak aydınlarıyla yaptığı müzakerelerde birleşme meselesini tartıştıklarını açıkça ifade etmiştir. Alihan Bökeyhan, Zeki Velidi'nin Müslüman ülkelerinin birliğini temsil eden, federasyona bağlı topraklı muhtariyet fikrine sıcak bakmaktaydı. Ancak Bökeyhan'ın esas hedefi, "Kazak" merkezli bir siyasi yapı oluşturmaktı; bu doğrultuda önceliğini Alaş özerkliğini yaşatmaya veren bir siyaset izledi. Netice olarak Alaş Orda Hükümeti, Kazak toplumunun modernleşmesi ve özerkliğini hedefleyerek federatif bir Rusya içinde anayasal, lâik ve demokratik bir düzen talep etmiştir.

Kazak ve Başkurtlar milli ordularını kurmakla meşgulken 18 Ocak 1918'de Orenburg Bolşevikler tarafından işgal edildi. Kazak, Başkurt ve Rus Kozakları'nın merkezi olan Orenburg'un işgali, milli hükümetlerin teşkilatlanmasına darbe vurdu. Zeki Velidi ve Başkurt üyeleri 3 Şubat'ta tutuklandı.⁷⁰ Alaş liderleri iç savaş esnasında Alaş özerkliğinin tanınması için önce Sovyetlerle temasa geçti, ancak müspet bir sonuç alınamadı. Mayıs ayında Sovyetler Alihan Bökeyhan'ı tutuklama kararı çıkardı.⁷¹ 1917 yılı Kasım ayında Beyaz Ordu birlikleri Bolşeviklere karşı harekete geçti. Orenburg, Oral ve Yedisu olarak üç bölgede yönetilen iç savaş, kısa sürede tüm ülkeye yayıldı. 1918 yılı mart ayında Alaş milisleri Beyaz Ordu safında savaşmaya başladı.⁷² Beyaz Ordu'nun başarıları neticesinde Kazak topraklarında birkaç tane karşı-devrimci Beyaz hükümet ortaya çıktı. 1918 yılı haziran ayında Samara'da Komuç (Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi) oluşturuldu. Eylül ayında Omsk'ta Geçici Tüm Rusya Hükümeti (Ufa Direktoryası) kuruldu. 3 Temmuz 1918'de Ataman Dutov Orenburg'u alarak burada askerî bir hükümet meydana getirdi.⁷³ Esasında Beyaz Rus hükümetleri ile Alaş ve Başkurt özerklikleri gibi millî hükümetler arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Millî hükümetler özerk yapıda hükümet kurup federe bir Rusya arzularken Beyaz Rus hükümetleri monarşik bir Rusya kurma düşüncesinde idi. Alaş Orda buna rağmen Beyaz hükümetler ile ittifak arayışına girdi. Ancak hiçbirisi Alaş özerkliğini tanımaya yanaşmadı.⁷⁴ İç savaşta Bolşevikler üstünlüğü ele geçirip Orenburg'u geri aldıklarında Başkurt ve Kazak tarafları Sovyetlerle müzakere

⁶⁸ Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, 498–499.

⁶⁹ Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan*, 370–372.

⁷⁰ Togan, *Hatıralar*, 160.

⁷¹ Amanjolova, *Na İzlome Alaş*, 205.

⁷² Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi," 958.

⁷³ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaş Orda*, 171.

⁷⁴ Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi," 961–965.

etmeye mecbur kaldı. Zeki Velidi ve Alaş Orda temsilcileri, aralarında anlaşarak müzakereleri beraber yürütmek istedi.⁷⁵ Alaş Orda'nın Sovyetlere katılması Beyaz Ordu'nun gücünü kaybetmesinin bir sonucuydu. Neticede Alihan Bökeyhan ile birlikte bazı Alaş mensupları 1920 yılı ocak ayında Semey ve Oral'da tutuklandı.⁷⁶

Mart 1920'de Alaş Orda Hükümeti Bolşevik güçler tarafından dağıtıldı ve yerine aynı yıl ağustos ayında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.⁷⁷ Lenin'in Sovyet Komünist Partisi bütün ülke yönetimini ele aldı. Ancak Kazak bozkırlarında Sovyet sisteminin yerleştirilmesi 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarında Stalin'in tek adam yönetimini pekiştirdiği yıllarda gerçekleşecekti. Stalin ve Sovyet üst düzey yöneticileri; sistemi eleştiren, muhalefet eden, bağımsızlık yanlısı milliyetçi görüşlere karşı güç kullandıkları faaliyetlere girişti. Repressiya olarak ifade edilen baskı ve zulüm yıllarında, Alaş hareketinin içerisinde yer alan milliyetçi aydınlar teker teker katledildi. Aydınların tasfiyesi aralıklı olarak 1928-1939 yılları arasında devam etti.⁷⁸ Alihan Bökeyhan, 1922 Aralık ayından 1937 Eylül ayına kadar 15 yıllık bir süreyi Moskova'da ev hapsinde geçirdi. Sovyet Hükümeti onu Kazakistan'daki yönetim mekanizmalarından uzakta tutmaya çalıştı. Bu süre zarfında toplamda üç kere tutuklanarak hapse girdi.⁷⁹ Butırka Cezaevi'ne getirilerek son kez tutuklanması 26 Temmuz 1937 tarihinde gerçekleşti. Gerekçe olarak devrimci, milliyetçi hareketlere girişmesi, Sovyet karşıtı faaliyetlerde aktif olarak yer alması gösterildi. 27 Eylül 1917'de suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırıldı ve aynı gün infaz edildi.⁸⁰ Moskova'da kaldığı yıllarda Bökeyhan, Alaş aydınları ve Kazak Sovyeti bünyesindeki kişilerle ilişkilerini sürdürmüştür. Bu dönemde bilimsel çalışmalarının yanı sıra dönemin gazete ve dergilerinde makale yayımlamaya devam etmiştir. Yazılarında özellikle eğitim çalışmalarının ve kültür reformunun önemine dikkat çekmiş, okulların iyileştirilmesi ve eğitime destek verilmesi için çağrıda bulunmuştur. Bökeyhan'ın bu dönemde *Jana Mektep* ve *Enbekşi Kazak* gibi yayınlarda Marksist-Sosyalist içerikli yazıları da bulunmaktadır. Yazılarında Marksist anlayışın eğitim odaklı öğretilerine dikkat çeken Bökeyhan, özellikle politik görüşlerine yer vermekten kaçınmıştır.⁸¹ Kızıl emperyalizmin egemen olduğu Sovyet dönemi baskı rejimi, yazarları kendi fikirlerine oto sansür uygulamak mecburiyetinde bırakmıştı. Aynı durum Çarlık dönemi için de geçerliydi. Basın faaliyetlerinin sıkı bir şekilde kontrol edildiği bu dönemlerde mevcut yönetimin düşünce anlayışı üzerinden fikirleri beyan etmek gerekmektedir. Sovyet sömürgesinde olan Kazak halkına Bökeyhan, ancak bu şekilde faydalı olabilirdi.

Sonuç

Alihan Bökeyhan'ın gençliğinden itibaren düşünce dünyasının gelişimine bakıldığında; hayatı boyunca pek çok farklı evreden geçtiği söylenebilir. Batıcı ve yenilikçi fikirleri, devrimci Rus çevreleri ile yakın teması ve siyasi faaliyetlere aktif katılımında tek

⁷⁵ Togan, *Hatıralar*, 208–209.

⁷⁶ Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi," 972.

⁷⁷ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaş Orda*, 209.

⁷⁸ Ercilasun, *Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı*, 57–58.

⁷⁹ Sultan Han Jüsip Akkulı, *Alihan Bökeyhan Şiğarmaları*, Tom 12 (Astana: 2018), 7.

⁸⁰ Kozodoy, *Alihan Bukeyhanov*, 275.

⁸¹ Alihan Bökeyhan, "Kazakstanda Program-Edis Jumısı," *Jana Mektep* 3/4 (Kızılorda: 1927), Alihan Bökeyhan Şiğarmaları, ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 14 (Astana: 2017): 77.

gayesi Kazak halkını içinde bulunduğu çöküş evresinden bir adım ileriye taşıyabilmektir. Alihan Bökeyhan'ın siyasi görüşleri, Kazak halkının ulusal çıkarlarıyla ve Rusya'daki siyasi durumun hızlı değişimleriyle organik bir bağ içindeydi. Siyasi ölçütlere göre değerlendirildiğinde; gençlik yıllarında Marksist-Sosyalist görüşlere meraklı olması ve 1905-1917 aralığında anayasal-demokrat parti Kadetler ile beraber hareket etmesi, onun ihtilâlcı ruhunu temsil etmektedir. Sosyal adalet ve eşitlikçi anlayışı içinde barındıran Sosyalizm, Bolşeviklerin tutumuna bakıldığında ütöpik bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazak halkının kültürünü, yaşam tarzını ve sosyo-ekonomik durumunu değerlendiren Alihan Bökeyhan'a göre; Sosyalist anlayışın Kazak toplumunun çıkarlarına hizmet etmeyeceği açıktı. Bu nedenle mevcut siyasî değişimlerin de etkisiyle siyasî görüşleri evrimleşerek tamamen ulusalcı bir karaktere büründü. Rusya'da siyasî ve toplumsal değişimlere ayak uydurmak için milliyetçi Kazak aydınları ile beraber ulusal bağımsızlığı elde etmenin yollarını aradı. *Kazak* gazetesi aracılığıyla ulusal bilinci geliştirmeyi amaçlayan yazılar yazdı ve Kazak millî kimliğini oluşturmayı amaçladı. Kazak ceditçiliği içerisinde değerlendirildiğinde, lâik görüşlere sahipti. Rus elitleri ile beraber hareket etmesi, kendi döneminde birlik karşıtı olduğuna dair söylentilere yol açtı. Ancak bu durum milliyetçi kimliğinin önüne geçemedi. Bozkır halklarını birleştiren Alaş idealini gerçekleştirmek için mücadele etti. Sovyet döneminde onun ve diğer yenilikçi aydınların adları unutturulmaya çalışılsa da Alaş ruhu bugünkü Kazakistan cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanmasında çok büyük bir etken olmuştur.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

İnceleme ve Araştırma Kaynakları

- Akkulı, Sultan Han Jüsip. *Alihan Bökeyhan Tulğa Tuğırı*. Tom 1, Astana: Sarıarka Yayınları, 2016.
- Akkulı, Sultan Han Jüsip. *Alihan Bökeyhan Tandamalı*. Tom 14. Astana: 2017.
- Akkulı, Sultan Han Jüsip. *Alihan Bökeyhan Şığarmaları*. Tom 12. Astana: 2018.
- Amanjolova, Dina. *Na İzlome Alaş v Etnopolitičeskoj İstorii Kazahstana*. Almatı: Taymas Yayınları, 2009.
- Amanjolova, A. Dina. "Kazahskiy Etnopolitičeskiy Proekt v 1917 g.: Dinamika Prioritetov i Poisk Alyansov." *Petersburgskiy İstoricheskiy Jurnal* 1/25 (2020): 169-182.

- Andican, A. Ahad. *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.
- Asilbekov, Malik Hantemiroviç. "Ob Evolutsii Politicheskikh Vzgl'yadov Lidera Dvijeniya Alash Alihana Bukeyhana." *Servis v Rossii i za Rubejom* 94 (2013): 80–90.
- Baytursunov, Ahmet. "Kurmetti Okuşılar." *Kazak* 1 (1913): 1.
- Bennigsen, Alexander, & Lemerrier Quelquejay. *Stepde Ezan Sesleri*. Çev. Nezi Uzel. İstanbul: Kent Basımevi, 1981.
- Bökeyhan, Alihan. "Molla K-skomb Uyezde." *Dala Vilayati Gazeti* 19 (Omsk: 1889), Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 1: 41–44. Astana: 2017.
- Bökeyhan, Alihan. "Musılman Siyezi." *Kazak* 69 (Orenburg: 1914). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 555–556. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Musılman Siyezi." *Kazak* 88 (Orenburg: 1914). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 9: 26–30. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Kalay Birigemiz." *Jas Azamat* 21 (Kızıljar: 1918). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 10: 323–324. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Jalpı Sibir Siyezi." *Sarıarka* 18 (Semey 1917). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 10: 68–70. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Otvét İstinnım Sinom Stepey." *Semipalatinski Listok* 23 (1906). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 5: 154–157. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Anı Zagavarılı." *İrtis* 10 (Omsk: 1906). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 5: 206–208. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "İsmail Bek Gaspırski." *Kazak* 80 (Orenburg: 1914). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 577–585. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Kazaktın Tarihi." *Kazak* 2 (Samara: 1913). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 323–324. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Kazaktın Tarihi." *Kazak* 3 (Samara: 1913). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 324–325. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Kazaktın Tarihi." *Kazak* 7 (Samara: 1913). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 327–328. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Kazakstanda Program-Edis Jumısı." *Jana Mektep* 3/4 (Kızılorda: 1927). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 14: 77–80. Astana: 2017.
- Bökeyhan, Alihan. "Pismo v Redaktsiyu." *Dala Vilayati Gazeti* 24 (Omsk: 1889). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 1: 51–53. Astana: 2017.
- Bökeyhan, Alihan. "Kazakşa Oku Jayınan." *Kazak* 14 (Orenburg: 1913). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 8: 377–378. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Men Kadet Partiyasınan Nege Şıktım?" *Kazak* 256 (Orenburg: 1917). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 10: 90. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan. "Petitsiya Kazahov." *Sın Oteçestva* 173. Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 5: 77–80. Astana: 2018.
- Bökeyhan, Alihan, Mustafa Çokay & Mirjakıp Dulat. "Alaş Ulına." *Kazak* 225 (Orenburg: 1917). Alihan Bökeyhan Şıǵarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı. Tom 9: 387–388. Astana: 2018.

- Bökeyhan, Alihan. "Uyat Au." *Kazak* 54 (Orenburg: 1914). Alihan Bökeyhan Şığarmaları. Ed. Sultan Han J. Akkulı, Tom 8: 533–534. Astana: 2018.
- Bökeyhanov, Sırım. *Ötken Künde Belgi Bar*. Almatı: Jibek Jolı Yayınları, 2008.
- Bukeyhanov, Alihan. "Kirgizi." *Formı Natsionalnogo Dvijenıya v Sovremennih Gosudarstvah*. Ed. A. I. Kostelyanski. 577–600, St. Petersburg, 1910.
- Dulatbekov, Nurlan. "Alihan Bökeyhan: Sankt Petersburg jane Samara İzderi." *Egemen Kazakstan* 36 (2020): 1–5.
- Dulatbekov, Nurlan. "Alihan Bökeyhan: Sankt Petersburg jane Samara İzderi." *Egemen Kazakstan* 37 (2020): 1–4.
- Ercilasun, Kurmangaliyeva Güljanat. *Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Kalkan, İbrahim. *Kazakistan'da Siyasi Modernleşmenin Kökenleri (1822–1920)*. İstanbul: Arayış Yayınları, 2013.
- Kamzabekulı, Dihan. *Türki Alkası*, Nursultan: Alaş Orda Yayınları, 2021.
- Kasimov, Begali. *Milli Uyanış*. Çev. Fatma Açık. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
- Kendirbai, Gulnar. "Alaş." *Türkler Ansiklopedisi*. C. 18: 1131–1154. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kesici, Kayyum. *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Khalid, Adeeb. *The Politics of Muslim's Cultural Reform Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905–1916)*. Ankara: TTK, 2010.
- Koygeldiyev, Mambet. *Alaş Kozgalısı*. Almatı: Sanat Yayınları, 1995.
- Kozodoy, V. I.. *Alihan Bukeyhanov*. Novosibirsk: 2021.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 2014.
- Martinenko, N.. *Alaş Orda (Sbornik Dokumentov)*. Almatı: Aykap Basması, 1992.
- Norton, T. Barbara. "Russian Political Masonry and The February Revolution of 1917." *International Review of Social History* 28 (1983): 240-258.
- Nurpeyisov, Kenes. *Alaş hem Alaş Orda*. Almatı: Atatek Yayınları, 1995.
- Omaşev, N.. Nurğalım. *Alaş Arıstarının Sayasi Başılığı*. Almatı: 2007.
- Olcott, Martha Brill. *The Kazakhs*. Stanford Calif: Hoover Institution Press, 1995.
- Özbek, Nadir. "Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu: Küçük Başkurdistan'dan Büyük Türkistan'a." *Toplumsal Tarih* 8/44 (Ağustos 1977): 15–23.
- Sabol, Steven. *The Touch of Civilization: Comparing American and Russian Internal Colonization*. Colorado: Univerisity Press of Colorado, 2017.
- Subhanberdina, U., S. Davitov & Sahov K.. *Kazak*. Almatı: 1998.
- Togan, Zeki Velidi. *Hatıralar*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.

Togan, Zeki Velidi. *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul: Kayı Yayınları, 1970.

Yorulmaz, Osman. "Alaş Orda Hareketi." *Belleten* 80/289 (2016): 939–976.

